

УДК 821.161.2 + 792.2

А. О. НОВИКОВ

м. Глухів

anatoliy14208@ukr.net

ШЕВЧЕНКО І ТЕАТР

У статті наголошується на міцному зв'язку Т. Шевченка з театром, його дружбі із М. Щепкіним і С. Гулаком-Артемівським. Акцентується драматургічна природа значної частини його поетичної творчості, зокрема, поем «Катерина», «Гайдамаки», «Невільник», «Титарівна». Аналізуються уривок з історичної п'єси «Никита Гайдай» і мелодрама «Назар Стодоля».

Ключові слова: драматургія, театр, козак, Запорізька Січ, народні традиції.

Питома вага драматургії в загальному літературному доробку Тараса Шевченка є досить скромною, позаяк складається лише з мелодрами «Назар Стодоля» та уривку з історичної п'єси російською мовою «Никита Гайдай». Однак цього не можна сказати про ту велику роль, яку відіграла його п'єса «Назар Стодоля» в історії національної культури. Разом з «Наталкою Полтавкою» І. Котляревського і «Сватанням на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка вона незмінно користується успіхом у глядачів, була і залишається зразком неперевершеної майстерності для національних драматургів, у тому числі й такого масштабу, як М. Кропивницький, М. Старицький, І. Карпенко-Карий.

Мета нашої статті – проаналізувати драматургічний доробок Шевченка, дослідити інші джерела, що вказують на його міцний зв'язок із театром.

Шевченко обожнював сценічне мистецтво. Багато про що в цій площині говорить запис, який митець зробив у своєму «Щоденнику» в жовтні 1857 року після відвідання спектаклю за драмою Фрідріха Шиллера «Вільгельм Телль» у Нижньому Новгороді, де він вимушено зупинився по дорозі з Орської фортеці до Петербурга: «Каковы-то теперь спектакли в Питере, на Большом театре? Хоть бы одним глазом взглянуть, одним ухом послушать» [9, 718].

Поет захоплювався шедеврами світової драматургії (п'єсами Шекспіра, Гете), приятелював з багатьма відомими акторами, у тому числі неперевершеним американським трагіком Айрою Фредериком Олдріджем, портрет якого він, до речі, намалював. Його друзями були такі уславлені митці, як Михайло Щепкін і Семен Гулак-Артемівський. У кількох повістях письменника (наприклад, «Художник», «Музыкант», «Капитанша», «Несчастный») по-

рушується театральна тема. «Елементами драматизму» насичені Шевченкові поеми «Катерина», «Гайдамаки», «Великий льох», «Невольник», «Титарівна». В них чимало монологів і діалогів, дія «розгортається яскраво і загострено, немов у драматичному творі» [4, 265].

Перша драматургічна спроба Шевченка припадає на 1841 рік. Це була згадана вже трагедія російською мовою «Никита Гайдай». Уривок із п'єси, написаний віршами упереміж із прозою, було надруковано 1842 р. в «Маяку» (№ 10). Події, що тут розгортаються, відносяться до початку національно-визвольних змагань українського народу 1648–1654 рр. під проводом Богдана Хмельницького. Центральним персонажем п'єси, судячи з назви, а також фрагментів твору, що збереглися, є сотник реєстрового козацтва Нікіта Гайдай, якого можна схарактеризувати як великого українського патріота. Він має їхати до Варшави, аби відвезти грамоту королю Владиславу IV від гетьмана (мається на увазі, швидше за все, наказний гетьман Іван Барабаш). Нікіта не знає, що написано в посланні, хоча здогадується, що там може бути прохання зберегти прадавні козацькі вольності, але водночас – і придушити повстання на чолі з Б. Хмельницьким. Молодий козак змушений виконати волю гетьмана, хоча й не поділяє його погляди щодо національно-визвольної боротьби. Єдина надія у Нікіти на те, що правду про події в Україні йому вдасться передати королю і сейму на словах. Саме про це йдеться в його монолозі:

«Я смело стану перед троном,
Как важный сын родных полей;
И сейму правдою моею
Святость народного закона
Я докажу. Они поймут;
Поймут надменные магнаты,

Что их огромные палаты
Травой дикой порастут
За поругание закона,
Что наша правда, наши стоны
На них суд Божий призовут» [9, 264].

Надія на сприяння польського короля українським козакам у їх боротьбі зі шляхтою, судячи з історичних джерел, була небезпідставною. Є припущення, що за допомогою козаків Владислав IV хотів до певної міри приборкати цю майже ніким не керовану силу, яка своєю непередбачуваністю інколи ставила під загрозу саме існування Речі Посполитої. До того ж король симпатизував козакам, які неодноразово виручали його у скрутні часи. На відзнаку своєї прихильності до українського лицарства він навіть видав грамоту. Цією грамотою козацтву поверталися старовинні права і привілеї, яких воно було позбавлене за участь у повстанні під проводом П. Павлюка, Я. Остряниці і Д. Гуні.

В. Шубравський справедливо наголошує, що думи Нікити Гайдая «невідривні від боротьби за свободу рідного краю». Він «засуджує зрадників, викриває лицемірів, які, прикриваючись розмовами про свою відданість справі миру між народами, запроднують свою батьківщину і перекидаються у табір ворогів». Таким був, зокрема, Сава Чалий – центральний персонаж однойменної п'єси М. Костомарова. Цей останній «теж на словах був відданий батьківщині, часто твердив про свою любов до козаків, до українського народу, але на ділі зрадив інтереси козацької бідноти і перейшов на службу до шляхти» [10, 51].

Шевченків герой інший. У п'єсі згадується про його участь у козацьких походах проти татар і турків. Дорогоговказом для Нікити є звитяги легендарного гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного, мученицька смерть народних героїв – відчайдушних козацьких ватажків Северіна Наливайка і Якова Остряниці. В уривку п'єси «Никита Гайдай» фігурують також дві жіночі постаті – наречена Нікити Мар'яна і її мати Катерина. Мар'яна повністю поділяє погляди свого майбутнього чоловіка. Звертаючись до судженого, вона говорить:

«И я в тебе, мой кароокий,
Славу Украины люблю;
Вождей бессмертных обожаю,
Что в песнях кобзари поют» [9, 262].

Готуючись до весілля з Нікітою, дівчина мріє про те, як згодом виховає їх майбутнього сина Івана – справжнього запорізького отамана [9, 263]. Натомість про Мар'янину матір із фрагментів твору, що збереглися, практично нічого зрозуміти не можна.

Через деякий час (мабуть, це було обумовлено надією автора на постановку твору на сцені Александринського імператорського театру) Шевченко змушений був переробити трагедію «Никита Гайдай» на драму «Невеста» (теж російською мовою). Події, про які там ідеться, відносяться вже до періоду гетьманства Івана Виговського (кінець 1650-х років). Маючи намір опублікувати уривок твору («Песня караульного у тюрьмы») в харківському альманасі «Молодик», поет писав у грудні 1841 р. до Г. Квітки-Основ'яненка: «Ще посилаю вам кацапські вірші своєї роботи. Коли доладно що, то друкуйте, а коли ні, то закуріть люльку, коли люльку курите. Це, бачте, пісня з моєї драми «Невеста» що я писав для вас, трагедія «Никита Гайдай». Я перемайстрував її в драму. Я ще одну драму майструю. Назоветься «Слепая красавица». Не знаю, що з неї буде, боюсь, щоб не сказали москалі таучаіs sujet, бо вона, бачте, з українського простого битю. Ну, цур їм, москалям» [8, 15].

Після відмови до постановки драми «Невеста» Шевченко, на думку В. Шубравського, повернувся до вдосконалення першого варіанта п'єси, відомого під назвою «Никита Гайдай». «Очевидно, в процесі такої роботи зазнав передусім доопрацювання уривок третьої дії, який і був опублікований». Однак повний текст твору, у тому числі всі його варіанти і чернетки було втрачено. Що ж до згаданої у листі до Квітки-Основ'яненка п'єси «Слепая красавица», то вона, як припускає дослідник не була написана, «первісний задум її якоюсь мірою трансформувався незабаром у драматичній поемі «Слепая»» [10, 41–42].

Персонажі п'єси «Никита Гайдай» нагадують «героїв українських дум і пісень. Виховані в душі волелюбних традицій свого народу, Нікита і Мар'яна живуть думкою про визволення батьківщини, їх усе більше захоплює ідея братнього єднання слов'янських націй. У цьому розумінні головним джерелом п'єси була не офіційна історіографія, не «История русов» чи «История Малої Росії» Бантиша-

Каменського, а життя народу, його думи і прагнення» [10, 26].

Над мелодрамою «Назар Стодоля» Шевченко, судячи з його епістолярної спадщини, розпочав працювати 1842 р. Перший варіант твору мав назву «Данило Рева». Про це драматург згадує у листі до Я. Кухаренка від 30 вересня 1842 р.: «Скомпонував я ще драму, чи трагедію в трьох актах, зоветься «Данило Рева», не знаю, що з неї буде, бо ще і сам не читав» [8, 20]. Важливо звернути увагу на те, що, як і попередні драматургічні твори, нова п'єса написана була російською мовою. Обумовило це бажання автора побачити її на сцені того ж Александринського театру. Однак і цього разу сподівання письменника на постановку не справдилися. На щастя, твором зацікавилася українська інтелігенція, яка мешкала в Санкт-Петербурзі. Аматори мали намір поставити «Назара Стодолю» на сцені так званого домашнього театру Імператорської медично-хірургічної академії, до того ж українською мовою. Саме для цього гуртка у другій половині 1844 року автор і підготував український варіант п'єси.

Безцінні свідчення про роботу цього самодіяльного театру знаходимо в листі Шевченка до Я. Кухаренка від 26 листопада 1844 року: «На Різдваєних святках наші земляки компонують театр у Медичинській академії. Так я думав, щоб ушкварить твій «Чорноморський побит», але тепер уже пізно, а якби ти його звелів переписать гарненько та прислав к Великодню, то б це так. А тепер вони розучують «Москаля-чарівника», «Шельменка», «Сватання на Гончарівці» і мого «Назара Стодолю»» [8, 34]. Судячи з іншого листа Шевченка до Я. Кухаренка, написаного у грудні 1844 р., українські вистави прийшлися до смаку петербурзькій публіці: «Отамане! Будьте ласкаві, пришліть «Чорноморський побит» до мене в Академію. Отамане, якби ти знав, що тут робиться. Тут робиться таке, що цур йому і казати. Козацтво ожило!!!» [8, 35].

Дія в «Назарі Стодолі» відбувається у II половині XVII ст., тобто в часи, коли Україна ще мала залишки державності і жила за власними козацькими законами. Дух епохи Шевченко намагається відтворити через змалювання побуту, розмови і характери персонажів, етнографічні вкраплення (сцени колядування,

сватання, вечорниць і таке інше). Водночас не можна не звернути уваги на те, що за сюжетом і амплуа дійових осіб п'єса до певної міри нагадує «Наталку Полтавку». В основі конфлікту «Назара Стодоли», як і твору Котляревського, лежить традиційний любовний трикутник. Сотник Хома Кичатий в гонитві за багатством і привілеями марить віддати заміж єдину доньку за багатого, але пристарілого чигиринського полковника Молочая, попри те, що Галя кохає хорунжого з сотні її батька Назара Стодолю. Бажання отримати полковницьку булаву, а надто якомога більше червінців ніби затьмарює розум Хоми Кичатого. Він не тільки не зважає на почуття доньки, а й «забуває» про власну обіцянку віддати Галю за Назара, який свого часу врятував йому життя.

Хома Кичатий – вольова, смілива людина, яка вперто йде до своєї мети. Саме таким поставав образ кар'єриста сотника у трактуванні одного з кращих виконавців цієї ролі М. Кропивницького. «Соковитий голос, упевнена поведінка, тонкі, правдиві психологічні переходи характеризували гру видатного майстра, – наголошує І. Мар'яненко. – І нелегко було рядовому акторові грати з ним Назара» [2, 58]. Утім, у фіналі п'єси Хома розкаюється (щоправда, багато в чому під впливом не залежних від нього обставин) і дає згоду на шлюб закоханої пари.

Галя змальована Шевченком як шляхетна українська дівчина, яка не лише здатна на велике почуття, а й готова боротися за своє кохання. Вона ладна піти за судженням хоч на край світу. «Жорстокі, деспотичні обставини ще не зруйнували благородства її душі, не затьмарили чистоти її серця. Вона всьому вірить, в усьому хоче бачити тільки добро, великодушність» [10, 87].

Привертають увагу романтизовані постаті молодих козаків Назара Стодоли і Гната Карого, в образах яких узагальнені кращі риси представників запорізького козацтва – шляхетність, відвага, готовність виступити на захист Вітчизни чи прийти на допомогу своєму товаришеві. У них і розмови «усе про війну та про походи, про Наливайка, Остряницю та про синее море, про татар та про турецьку землю» [7, 11]. Традиції на Запорізькій Січі є для них сенсом життя. «Ми поїдемо туди, – говорить Назар коханій про Запорізьку Січ, – де

нема і не буде ні полковника, ні батька твого, де тільки одна воля, одна воля та щастя» [7, 39]. У «Назарі Стодолі» Шевченко, «спираючись на національний ґрунт, традиції, звичаї, історичні реалії, усну народну творчість, відобразив козацьку епоху, показав її велич, суперечності та протиріччя, створив типові характери, які представляють різноманітний та багатогранний український світ» [5, 186].

Події твору проектуються автором на сучасну йому дійсність. Своєю п'єсою письменник нагадував співвітчизникам, свідомість яких формувалася в інших соціально-політичних реаліях (в умовах кріпацького ладу й утисків рідної мови і національної культури російським царизмом), що так не завжди було, що за свої права, волю, гідність варто боротися. Це, поза сумнівом, була одна з причин того, чому спектаклі за Шевченковим твором користувалися великим успіхом. Ще більшої популярності виставам додали знамениті «Вечорниці» Петра Ніщинського, які 1875 р. він написав для постановки «Назара Стодолі» М. Кропивницьким у Єлисаветграді силами місцевих аматорів. «Відправні пункти, напрям думки підказані композитору драмою. Тому і сприймаються додані «Вечорниці» як органічна, складова частина п'єси. Їх музика, пісні, побутова соковитість і поетична піднесеність становлять суттєвий додаток до зображення типових обставин, у яких формувалися типові народні характери. Провідна риса «Вечорниць» – життєствердний оптимізм народу» [10, 81].

Уперше мелодраму «Назар Стодоля» надрукував 1862 року в журналі «Основа» П. Куліш. Це був український варіант п'єси. Російський віднайти не вдалося. У репертуарі українського театру Шевченкова п'єса завжди була однією з найпопулярніших. Незрідка звертався до неї і найвизначніший режисер кінця XIX – початку XX ст. М. Кропивницький, у якого завжди вмотивованими були кожна деталь, кожна мізансцена. Для митця важило, щоб актор зміг показати основне – внутрішній світ героя. Щоб виконавець краще вжився в образ, режисер вимагав від нього знання і розуміння не тільки того, що потрібно було знати за роллю, а й того, як його герой міг би жити поза межами сцени. Наприклад, Галя, головна героїня п'єси, на думку Кропивницького, імо-

вірно, виховувалась у монастирі, бо в ті часи це було характерним для дочок козацької старшини, особливо якщо зважити на те, що вона зростала без матері. Ця обставина, звичайно ж, мала важливе значення при створенні її образу [3, 186].

Під час перших гастролей театру корифеїв у Петербурзі Кропивницький декілька разів виставляв «Назара Стодолю». Обрав він його і для постановки 4 січня 1887 р. в присутності Олександра III. Хому Кичатого грав сам режисер, Назара Стодолю – М. Садовський, Галю – М. Заньковецька, Свата – А. Максимович, Стеху – А. Маркова. На вибагливу столичну публіку спектакль, судячи з численних відгуків у пресі, справив сильне враження. Критик О. Суворин був у захопленні від режисури Шевченкової п'єси: «Подивіться у «Назарі Стодолі», як поставлені вечорниці, особливо жіноча половина. Як добре і красиво розташовуються дівчата біля кобзаря, як кожна з них... крім уваги до оповідання кобзаря, зайнята і собою, зайнята якимось парубком, як вони переглядаються між собою, переговорюються очима і жестами. І в деталях і в загальній картині яка естетична міра, що не допускає нічого різкого й грубого. В російських побутових п'єсах ми повсякчас наражаємось на цю грубість» [6, 4–6].

Незрідка виставляв Кропивницький і власні драми за мотивами поем Кобзаря («Невольника» і «Титарівну»), а також твори інших митців, в основі яких Шевченкова поезія. У цьому контексті варто згадати оперу М. Аркаса «Катерина», прем'єра якої відбулася 12 лютого 1899 р. під час гастролей українських акторів у Москві. «Сліз у публіці багато, – писав режисер автору опери. – Коли Катря провалюється в озері і двічі викидає руками з криком – картина страшна! Визивають разів 6–7, і мене кличуть обов'язково. [...] Я гримуюсь Тарасом Григоровичем: в вишиваній сорочці, білих штанях, поясом зеленим підпезаних, й в світі...» [1, 476].

Не зменшується магнетизм Шевченкового сценічного слова і в наші дні. П'єса «Назар Стодоля», як і багато років тому, входить до репертуару більшості українських театрів, незмінним успіхом у глядачів користуються й інсценізації поетичних творів митця.

Список використаних джерел

1. Кропивницький М. Твори : в 6 т. / Марко Кропивницький. — К. : Держлітвидав УРСР, 1958—1960. — Т. 6. — 1960. — 672 с.
2. Мар'яненко І. О. Минуле українського театру. Зустрічі, творча праця / Іван Олександрович Мар'яненко. — К. : Мистецтво, 1953. — 184 с.
3. Мацієвська Л. Із спогадів / Лідія Мацієвська // Спогади про Марка Кропивницького. Збірник. — К. : Мистецтво, 1990. — С. 185—188.
4. Наш театр. Книга діячів українського театрального мистецтва 1915—1975. — Нью-Йорк—Париж—Сідней—Торонто : Об'єднання митців української сцени (ОМУС), 1975. — Т. 1. — 848 с.
5. Працьовитий В. Драма «Назар Стодоля» Тараса Шевченка — феноменальне явище української культури / В. Працьовитий // Наукові записки / Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Сер. : Літературознавство / за ред. М. П. Ткачука. — Вип. 40.— Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. — С. 168—187.
6. Суворин А. Хохлы и хохлушки / А. Суворин. — СПб., 1907. — 114 с.
7. Шевченко Т. Повне збір. творів : в 6 т. / Тарас Шевченко. — К. : Вид-во Акад. наук УРСР, 1963—1964. — Т. 3. — 1963. — 510 с.
8. Шевченко Т. Повне збір. творів : в 6 т. / Тарас Шевченко. — К. : Вид-во Акад. наук УРСР, 1963—1964. — Т. 6. 1964. — 643 с.
9. Шевченко Т. Усі твори в одному томі / Тарас Шевченко. — К. : Ірпінь : Перун, 2009. — 824 с.
10. Шубравський В. Є. Драматургія Т. Г. Шевченка / В. Є. Шубравський. — К. : Держлітвидав, 1961. — 120 с.

A. NOVYKOV

Hlukhiv

SHEVCHENKO AND THEATER

The close connection of T. Shevchenko with theater, his friendship with the glorified artists such as M. Shchepkin and S. Hulak-Artemovskiy is defined in the article. Much attention is paid to the dramaturgic nature of his poetic works, in particular his poems «Kateryna», «Haydamaky», «Nevilnyk», «Tytarivna». The fragment from the historical play «Nykyta Haidai» and the melodrama «Nazar Stodolya» is analyzed.

Key words: dramaturgy, theater, Cossack, Zaporizhian Sich, folk traditions.

A. O. НОВИКОВ

г. Глухов

ШЕВЧЕНКО И ТЕАТР

В статье акцентируется внимание на тесной связи Т. Шевченко с театром, его дружбе с актерами М. Щепкиным и С. Гулаком-Артемовским, на драматургической природе значительной части его поэтического творчества, в частности поэм «Катерина», «Гайдамаки», «Невольник», «Тытаривна». Анализируются отрывок из его исторической пьесы «Никита Гайдай» и мелодрама «Назар Стодоля».

Ключевые слова: драматургия, театр, казак, Запорожская Сечь, народные традиции.

Стаття надійшла до редколегії 18.03.2015 р.

УДК 821.161.2 (Т. Бордуляк)

Н. Д. ОСЬМАК

м. Київ

l_yolkina@ukr.net

КОМПОЗИЦІЙНО-СЮЖЕТНІ ОСОБЛИВОСТІ МАЛОЇ ПРОЗИ Т. БОРДУЛЯКА (НА ПРИКЛАДІ ОПОВІДАННЯ «ОСЬ КУДИ МИ ПІЙДЕМО, НЕБОГО!..»)

У статті розкриваються композиційно-сюжетні особливості малої прози Т. Бордуляка. Під час аналізу оповідання «Ось куди ми підемо, небого!..» серед новаторських особливостей відзначено гармонію образної системи, композиції, величезну ідейно-емоційну завантаженість, своєрідність мовної палітри. Зроблено висновок про урізноманітнення характеру конфлікту шляхом винесення соціальної дійсності в позицію «антигероя» художнього твору.

Ключові слова: оповідання, композиційно-сюжетні особливості, мова, художній образ.

Серед «китиці індивідуальностей», яка появилася в українській літературі в кінці XIX – поч. XX ст., Іван Франко називав і Тимотея Бордуляка, талановитого письменника, психолога, священника, який своїм мудрим словом захищав знедолених і скривджених, намагався покращити їх духовний світ.

При поверховому знайомстві з оповіданнями Т. Бордуляка може здатися, що він дотримується старої манери письма: та ж сама тема селянської неволі в різних її проявах, «примітивний сюжет», інколи поверхове змалювання персонажів» (Іван Франко) тощо. При детальнішому аналізі оповідань виснов-